

Sju bibelrelaterade perspektiv på historien

Rune Imbergs avskedsföreläsning hölls i anslutning till FFG:s bibelkonferens efter att ha blivit uppskjuten p.g.a. pandemin. Här följer andra delen av föreläsningen, den första publicerades i förra numret av Hälsning. På vår hemsida finns en version med referenser och belägg i fotnoter.

Det fördolda hör HERREN, vår Gud, till. Men det uppenbarade gäller för oss och våra barn till evig tid, för att vi skall följa alla ord i denna lag. 5 Mos 29:29

I föregående artikel tog vi upp tre historiska aspekter på Bibeln (Hälsning 3/2022). Nu vänder vi på perspektiven och ser hur *bibliska värderingar har influerat världen*, alltså bidragit till att forma världshistorien. Vi inleder med tre citat som visar hur europeiska stater, även i det sekulariserade Norden, fortfarande är ”marinerade” i kristet tänkande, i detta fall i dess lutherska utformning.

Först prof. Lars Trägårdh (2017):

Kopplingen mellan Svenska kyrkan, Luther och den svenska nationalstaten är både djup och komplex. Det verkar till exempel vara från just Luther som de svenska moraliska värderingar som sätter både individen och samhället i centrum kommer. 'Utan Luther stannar Sverige', skrev teologen Gustaf Wingren (1910–2000). Han menade att det är Luther som vi i de skandinaviska länderna har att tacka för vår arbetsmoral. Det var genom Luther som vi lärde oss att 'läsa i bok' och 'jobba i världsliga sysslor', vilket har resulterat i ett nordiskt välstånd som är respekterat i världen.

Professor Jørn Henrik Petersen resonerar (2018) på liknande sätt i ”Martin Luther and the Danish Welfare State” om Luthers betydelse för den danska välfärdsstaten. Han refererar till nationalekonomen Niels Kærgaard som menar:

Det är svårt att avgöra huruvida den danska välfärdsstaten ska ses som ett resultat av luthersk förkunnelse, det socialdemokratiska partiets insatser, det homogena samhället, humanistiska attityder, förutseende politiker eller en kombination av detta.

Även prof. Magnus Henrekson sammanbinder nutida värderingar med Bibelns människosyn (2021):

Statsminister Stefan Löfven motiverar ofta politiska beslut genom att hänvisa till 'alla människors lika värde'. Indirekt anknyter han därmed till Bibelns idé om människan som skapad till Guds avbild, vilket därigenom blir den yttersta garanten för varje människas unika och ocränkbara värde.¹

1. Skapelsen och tiden – allt startar med Gud, 1 Mos 1

För den kristna kyrkan, liksom för judendomen, *startar allt med Gud*. Så är det inte med de flesta andra livsåskådningar. Kyrkans andligt-teologiska grundval får en rad konsekvenser:

- Guds allmakt proklamerar; han är alltså inte begränsad eller bunden av naturlagar etc., något som deism och upplysningsfilosofi brukade negligera eller förneka.²
- Skapelsen var ursprungligen god, inte ond, något som gnosticismen och manikeismen förnekade. (Dessa åskådningar, som var betydelsefulla vid kristendomens framväxt, var uttalat dualistiska.)
- Gud har skapat ett *rationellt, strukturerat universum*. Allt skapades ”efter sina slag”, en term som upprepas flera gånger i 1 Mos 1. Detta är viktigt att beakta, för med tiden kom denna bibelförståelse att initiera framväxten av modern naturvetenskap.³

Den brittiske historikern David Bebbington har gett intressanta perspektiv på dessa frågor. I en bok från 1979/90 lyfte han fram fem viktiga historiefilosofier.⁴ De återges här i min tolkning:

- Den *cykliska förståelsen* var vanlig både i den orientaliska världen och i antiken och har återkommit senare, både i renässansen och hos filosofen Nietzsche (d. 1900). Den tenderar att vara pessimistisk i sin ton. Även vanlig i indisk religion och New Age.
- Den *linjära*, som främst återfinns i judisk-kristen tradition (samt i islam), har en uttalad början (skapelsen) och ett tydligt mål (den yttersta tiden). Den har i princip ett optimistiskt perspektiv, även om den också räknar med tydliga bakslag.

- Den *progressiva* linjen med rötter i upplysningen dominerade västerländskt tänkande när Bebbington skrev sin bok. Den genomsyrade de flesta av dåtidens (och dagens?) politiska teorier, likaså socialvård, skolpedagogik och utbildning. Med tiden kom många länder, vilka tidigare kallats *underutvecklade*, att i stället ses som *utvecklingsländer*.
- *Historicismen* växte fram, inte minst i Tyskland, som reaktion mot progressionstanken. Där betonade man i stället, såsom i romantiken, framväxten av de stora kulturerna.
- *Marxismen*, som går tillbaka till Karl Marx, är ett slags historisk materialism med influenser från bl.a. Hegel. Den växte fram som en reaktion mot flera tidigare riktningar, bland annat upplysningen och historicismen. Den utgjorde (utgör) en utopisk och sekulariserad variant av vissa kristna tankar, bland annat tusenårsriket.

2. Gud skapade människan till man och kvinna, 1 Mos 1, 2

Gud skapade uttryckligen människan till *man och kvinna*, men idag föredrar många i stället att använda könsneutrala termer (människa, *hen*, "justeringsperson"). Dessutom betonar man gärna *människans autonomi*, självbestämmande. I Bibeln används sällan könsneutrala termer (utom ibland begrepp som *Guds barn*, t.ex. Rom 8), och dess människosyn är ofta radikalt annorlunda än nutidens värderingar:

- Vi människor är skapade till man och kvinna, inte man eller kvinna. Det är anmärkningsvärt att Gal 3:28 så ofta översätts eller citeras fel. Ordet *och* avslöjar att Bibeln har en *komplementär* syn på könen, inte *konfrontativ*. I själva verket har den moderna människosynen, ofta formulerad i könsneutrala termer, många gnostiska drag.⁵
- Bibeln är redan från början tydlig med att vi människor är *förvaltare* av skapelsen, inte *herrar* över den; 1 Mos 2:15.
- Ur ett kristet perspektiv är slaveri, som historiskt sett återfunnits i de flesta kulturer, en omöjlighet (se Gal 3:28, Ef 6:9, Kol 3:11). I Gamla Testamentet var slaveri, som återfanns i alla kringliggande kulturer, tolererat men strängt reglerat (t.ex. 2 Mos 21, 5 Mos 21).⁶ Nya testamentet går inte in i en uttalad konfrontation med slaveri eller polygami (månggifte), men omöjliggör på sikt båda fenomenen.
 - Kristendomen är den enda större kultur som har avskaffat slaveriet, och detta har skett inte mindre än två gånger, först i anslutning till romarrikets fall (även om det dröjde kvar i vissa områden, t.ex. Ryssland) och sedan på 1800-talet.⁷
 - Däremot är slaveri en självklarhet enligt Koranen, likaså fenomenet kvinnliga sexslavar (Sura 4:3,28 f; 23:5 f; 33:49–52, 70:29 f).⁸

Som Jesus visar i Matt 19 är monogamin Guds avsikt med äktenskapet. I det gamla förbundets tid var polygamin *tillåten*, men framställs aldrig i positiva termer, bara i negativa. Flera av de felsteg och synder som begicks av personer som Abraham, Jakob och David var uttryckligen kopplade till månggiftet. – I ett annat sammanhang har jag beskrivit Mose / Jesus / Paulus / Luther som historiens fyra största feminister ...⁹

3. Alla människor är präglade av syndafallet, 1 Mos 3–4

Synden är en realitet, oavsett vad filosofen Rousseau och olika moderna människosyner hävdar, där man ofta menar att synden är kulturellt inlärda.

- Andreas Behring Breivik är ett problem för den moderna människosynen – när kan man identifiera en människa som *ond*? Hur ska man förklara folkmord? Kan man definiera Putins / Rysslands agerande mot Ukraina som *ondska*?
- Syndafallet beskrivs i 1 Mos 3, och redan i kap. 4 möter vi det första mordet, Kain dödar sin bror Abel. Och värre blir det ... Syndafloden beskrivs i 1 Mos 6–9 som ett resultat av människornas accelererande ondska.
- Samtidigt är detta inte hela bilden: Redan samma dag som syndafallet inträffade (vi vet inte vilken dag, bara att det skedde samma kväll!), avslöjade Gud sin *frälsningsplan*:
 - Frälsarens ankomst proklamerar
 - Detta sker med en *paradox*: Kvinnans "säd" (i den grekiska bibelöversättningen används ordet *sperma*) skulle söndertrampa ormens huvud
 - Jesus anspelar själv på detta i sitt samtal med Nikodemus, Joh 3:14 ff

1 Mos 1–11 är *mänsklighetens grundparadigm* – men vad händer sedan? Nu tar vi upp fler bibelställen som har spelat en fundamental roll i världshistorien.

4. Öga för öga, tand för tand – och mer om äktenskapet, 2 Mos 21 / 1 Mos 4

Ett oerhört viktigt bibelställe misstolkas oftast, också av kristna. Det tolkas lätt i negativa termer, men i själva verket har detta bibelställe lagt grunden för hela vårt rätts-samhälle, nämligen principen *öga för öga, tand för tand*. Det återfinns bland annat i 2 Mos 21:23–25.

Principen *öga för öga, tand för tand* är faktiskt den grundbult som all verklig rättsskipning vilar på, även idag. Stämmer detta, handlar det inte om gammaldags brutalitet? Nej, tvärtom. Skälet till nutidens negativa tolkning beror ofta på att många missförstår vad Jesus säger i Bergspredikan.

Den mänskliga våldsproblematiken skildras redan i 1 Mos 4, eller snarare: där möter vi två av mänsklighetens grundproblem, *övervåld* resp. *polygami*. Bibeln antyder i 1 Mos 4:23–24 att dessa faktiskt hänger samman.

- Vi börjar med *övervåldet*. Lemek lovar att ge igen sjuttio-sjufaldigt för alla oförrätter. Här formuleras det nakna övervåldet: Om du slår mig, dödar jag dig.
- Mose lag *stävjade övervåldet* genom principen *lex talionis* ("lika för lika"), alltså öga för öga: Den som begår en illgärning ska straffas, men *straffet får aldrig överstiga brottet*. Det är detta all civiliserad lagstiftning bygger på. Dagens västerländska rättstänkande har växt fram genom att *romersk resp. germansk rätt har infogats i ett judiskt-kristet moraltänkande*. Ogärningen får aldrig bestraffas med övervåld utan, som mest, med ett motsvarande straff: "öga för öga och tand för tand".
- Det Jesus gör i Matt 5:38–42 är *inte* att han ifrågasätter samhällets rättsskipning (vilket inte heller Paulus gör i Rom 13), däremot visar han *hur vi kristna ska agera*. Bergspredikan riktar sig till kristna, inte till samhället / statsmakten.¹⁰ Som kristna får vi inte blanda samman Matt 5 med Rom 13; de berör olika sfärer av det mänskliga livet. Ett nyckelställe i detta sammanhang är Jesu ord i Matt 22:18–21 om Kejsarens makt resp. Guds. – En som insett denna distinktion bättre än de flesta är Luther.

Som vi noterat antyder 1 Mosebok 4 att det finns en *koppling mellan övervåld och polygami*, något som, intressant nog, bekräftas av modern forskning. *Joseph Henrich*, professor vid Harvard och ordförande för dess sektion för mänsklig evolutionsbiologi, gav nyligen ut en uppmärksam bok, *The Weirdest People in the World*. Ordet weird, som ungefär betyder "märklig", är samtidigt en akronym (förkortning) för *Western – Educated – Industrialised – Rich – Democratic*. Han lägger ca 580 sidor på att beskriva den västerländska kulturen, som har vuxit fram i ett antal kristna länder – bara där. En viktig förklaring till västvärldens utveckling är familjebildningen, till exempel att den katolska kyrkan under medeltiden *förkastade kusinäktenskap*, något som försvårade klankulturer. Han använder 30 sidor till att analysera *polygamin*. Utan att inse det, bekräftar Henrich Bibelns *Lemek-faktor*: Polygama samhällen är över lag våldsammare än monogama, därtill tenderar de att skapa en permanent underklass.¹¹ Med tanke på Koranens budskap och Muhammeds normativa praxis (polygami, slavinnor som konkubiner) kan islam svårigen överge polygamin. Islams bejakande av polygami skapar alltså samhällen med både en permanent underklass och en förhöjd våldsnivå.

5. Sök den stads bästa dit jag har fört er i fångenskap, Jer 29 och samhällsbygget

I Jeremia kap. 29 fick profeten en Guds uppmaning, som lett till stora konsekvenser för världshistorien. Det handlar om hur judarnas kommande kallelse skulle se ut när de hade förlorat sitt land, huvudstaden bränts ner, templet brunnit upp och de själva hamnat i fångenskap i Babel. Skulle de ge upp? Nej, tvärtom. Gud gav dem en kallelse, förmedlad genom profeten Jeremia, vilken rymmer embryot till den västerländska kulturen.

Så säger HERREN Sebaot, Israels Gud, till alla de fångar som jag har låtit föra bort från Jerusalem till Babel: Bygg hus och bo i dem, plantera trädgårdar och ät deras frukt. Tag er hustrur och föd söner och döttrar, tag hustrur åt era söner och gift bort era döttrar, så att de föder söner och döttrar. Föröka er där och bli inte färre. Och sök den stads bästa dit jag har fört er i fångenskap och be för den till Herren. När det går väl för den, går det också väl för er. (Jer 29:4–7)

Här finner vi embryot till den dynamiska judiska kultur som gett upphov till olika former av den kristna kulturen. Jämför fångenskaperna i Egypten och i Babel. I Egypten växte det israelitiska folket från en storfamilj till 2–3 miljoner – men vilka egyptiska influenser förde de med sig in i öknerna? Det säger Bibeln mycket lite om. I Babel, däremot, växte den judiska kultur fram som möter i NT och delvis lever vidare i dagens judendom. Där fanns gestalter som Daniel, Ester, Esra och Nehemja och profeter, däribland Haggai, Sakarja och Malaki. Där växte synagogorna fram, där samlades de skrifter som kom att utgöra Gamla Testamentet.

Det var denna judiska kultur som blomstrade under Jesu tid, det var den som mötte Paulus på hans resor. I ett tidigt skede kom delar av judendomen och den framväxande kyrkan i konflikt, men apostlarna och den tidiga kyrkan var arvtagare till den judiska kultur och fromhet som hade växt fram under exilen.

Den kristna kyrkan, i början en minoritetskultur, var oerhört dynamisk och växte i delar av världen till en majoritetskultur. Den utvecklades vidare under århundradena, men tyvärr har den nästan helt gått under i stora delar av Asien och Nordafrika.¹² Däremot har den haft stort genomslag i Europa och Nordamerika och åtminstone tidvis en oerhört dynamisk utveckling.

Detta märks till exempel om man tänker på kyrkans utbildningsväsen och naturvetenskapernas framväxt. Alla de skolsystem som världen idag känner till – universitet,

gymnasieskolor, grundskolor – har sina rötter i kristna skolsystem som växte fram i kloster och domkyrkor. Det är anmärkningsvärt att man i Sverige velat förbjuda kristna skolor och andra institutioner – när det är vi kristna som skapat det som idag kallas skolor, sjukhus och socialvård!

Det behöver också noteras att dagens naturvetenskap, vilken idag ofta företräds av ateister, faktiskt utvecklades utifrån två kristna dogmer: Att Gud inte bara har *skapat universum* utan även att han lagt ner en *grundstruktur* i skapelsen, som människor sedan försökte att identifiera. Basen utgörs alltså av skapelseskildringen i 1 Mos 1, men den finns även utlagd i t.ex. Job 38–39, Psalt 19:1–7, 148:6, Jes 44–48.¹³

Eftersom vi befinner oss i Sverige, där det i årtionden varit god ton att antingen tala ihjäl Luther eller kritisera honom, kan vi återigen citera Joseph Henrich. Hans bok startar i Wittenberg år 1517, ”strax efter Halloween”. Han ägnar 10 sidor åt att lyfta fram vilka dramatiska effekter Luthers bibelsyn fått.¹⁴ Henrich drar slutsatsen att modern lagstiftning, allmän rösträtt och konstitutionella statskick har rötter i *Sola Scriptura* (”Skriften allena”), den skriftprincip som Luther drev. Det går alltså en linje från Neh 8:8, där Esra och hans medhjälpare högläser Bibeln i Jerusalem, via Wittenberg 1517, fram till dagens västerländska kultur.

6. Missionen – evangeliet ska ut till hela världen, Matt 28

Ytterligare ett fenomen som förändrat världshistorien, och bidragit till dess globalisering, är den kristna missionen. Den är tydligt proklamerad på olika ställen i Nya Testamentet, t.ex. i:

- Matt 28 – *gör alla folk till lärjungar*
- Mark 16, med befallningen: *Gå ut i hela världen och predika evangelium för hela skapelsen*
- Luk 24 med Jesu uppmaning till apostlarna / lärjungarna att predika omvändelse och syndernas förlåtelse i hans namn *för alla folk*, med början i Jerusalem

I detta sammanhang är det intressant att aktualisera en viktig Jesajatext:

Jag skall sätta dig till ett ljus för hednafolken, för att du skall bli min frälsning intill jordens yttersta gräns.
(Jes 49:6)

I föregående artikel lyfte jag fram Lukas skicklighet som *historiker* – i anslutning till Jes 49 syns hans storhet som *missionsteolog*. Lukas lyfter fram denna Jesaja-profeta vid tre viktiga händelser: Simeon anknyter till den vid sitt

möte med Jesusbarnet i templet (Luk 2). Sedan återkommer profetian i två missionshistoriska nyckelsituationer: när Jesus sänder lärjungarna ut i världen (Apg 1) och när Paulus initierar den principiella hednamissionen (Apg 13).

Den kristna missionen har, de facto, bidragit till att *skapa* en rad länder, inte minst i Europa, där Sverige utgör ett exempel av många (notera korsflaggorna!). Missionen har på ett dramatiskt sätt *präglat* och *omformat* de flesta av jordens länder, såväl i Nord som Syd.

7. Tiden har inte bara ett slut utan även ett mål, Upp 21–22

Vi inledde med att tala om tiden. Gud skapade inte bara universum, han skapade *även* tiden.¹⁵ Som kristna vet vi: *universum* är inte evigt. Vi vet också: inte heller *tiden* är evig. Det är därför det gäller att använda tiden väl. Livet här på jorden är ingen provrunda, det är farligt att tänka: i nästa liv satsar jag rejälare och bättre! Tidens slutmål är ju evigheten, Upp 21–22.

- Tiden är viktig – därför gäller det att *förvalta* den väl, att utnyttja nådatiden, den tid som Gud gett oss; Hebr 3:13.
- Men – även om tiden är viktig, är det framför allt vi *människor* som är viktiga, vi som är skapade till Guds avbild. Tänk på den inledande analysen av Stefan Löfvens politiska ställningstagande. Lever dagens abortsyn upp till hans ideal?
- *Evigheten* är viktig, hur vi vill tillbringa den: med Gud eller utan honom? Därmed blir missionen viktig, samhällsbyggandet blir viktigt (att vi inte bara söker stadens bästa utan framför allt invånarnas bästa!), och så vidare.

Vi avslutar med ett bibelställe som visar vilka trosskatter den kristna kyrkan har fått att förvalta. Det beskriver frälsningens stora hemlighet, den som kyrkan förkunnar genom alla tider:

Det var denna frälsning som profeterna sökte och forskade efter, de som profeterade om den nåd som ni skulle få. De undersökte vem eller vilken tid Kristi Ande i dem visade på, när han förutsade Kristi lidanden och den härlighet som skulle följa. Och det blev uppenbart för dem att det inte var sig själva utan er de tjänade med sitt budskap. Detta har nu förkunnats för er genom dem som i den helige Ande, sänd från himlen, predikade evangeliet för er. Och detta önskar änglarna att få blicka in i. (1 Petr 1:10–12)

1. Lars Trägårdh, *Forskning och framsteg*, 8/2017, s. 58; Jørn Henrik Petersen i "Martin Luther and the Danish Welfare State" (i: *Lutheran Quarterly*, 1/2018, s. 22; min övers.), Magnus Henrekson, *Magasinet Axess* nr 7/2021, s. 42. – Jfr Tom Holland, *Dominion. The Making of the Western Mind*, Little, Brown 2019, s. xxix: "So profound has been the impact of Christianity on the development of Western civilisation that it has come to be hidden from view. It is the incomplete revolutions which are remembered; the fate of those which triumph are to be taken for granted." Inte minst gäller detta eftervärldens syn på viktiga element i Luthers tänkande!
2. Islam har en helt annan syn på Allahs relation till naturlagarna, i princip förnekar islam dessas existens; Rune Imberg (R.I.), "Teo-login och dess historiska betydelse", *Hälsning från Församlingsfakulteten*, 1/2015, s. 7–8.
3. Jfr Rodney Stark, *The Victory of Reason*, Random House 2005, s. 3–68, och Stark, "Faith and the Scientific Revolution", i: *The Triumph of Christianity*, HarperOne 2011, s. 273–295; även Vishal Mangalwadi, *The Book that Made Your World. How the Bible Created the Soul of Western Civilization*, Thomas Nelson 2011, s. 220–245.
4. David Bebbington, *Patterns in History. A Christian Perspective on Historical Thought*, Apollos 1979/1990, s. 17–20.
5. För exempel på gnostisk människosyn, se Thomasevangeliets, i: Bertil E. Gärtner (red.), *Apokryferna till Nya Testamentet*, t.ex. s. 40, 61.
6. Se Odeberg-Gilbrandt (red.), *Illustrerat bibellexikon*, Illustrerat bibellexikon 1967, sp. 5772 ff, Hedegård-Saarisalo, *Biblisk uppslagsbok*, EFS 1972, sp. 1045–46 ("trä").
7. "All classical societies were slave societies. [—] In fact, all known societies above the very primitive level have been slave societies. [—] Amid this universal slavery, only one civilization ever rejected human bondage: Christendom. And it did it twice!" Stark, *The Triumph of Christianity*, s. 247 f.
8. Om slavinnornas sexuella skyldigheter inom tidig islam, se Kecia Ali, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Harvard University Press 2010, s. 40: "In contrast to the male slave and the free female, sexual and marital self-determination was never available to an enslaved female. Her master's right of possession granted him licit sexual access to her", s. 40; jfr även s. 6. Om Muhammeds äktenskapsrelationer, se R.I. i Svenska Dagbladet 050428, "Muhammeds många kvinnor", <https://www.svd.se/muhammeds-manga-kvinnor>.
9. R.I., "Den sexuella nyorienteringen i Nya Testamentet" (podd, mot slutet), <https://ffg.se/podcast/5-forelasning-den-sexuella-nyorienteringen-i-nya-testamentet-rune-imberg/>; även R. I., "Att leva tillsammans i kärlek och endräkt.' Luthers syn på hem och familj, äktenskap och sexualitet", i Rune Imberg – Torbjörn Johansson (red.), *Den mångfacetterade reformationen*, Församlingsförlaget 2019, s. 193–207.
10. Se Timo Laato, *Följ mig! Pastoral perspektiv i Bergspredikan*, Församlingsförlaget 2011, s. 112 ff.
11. Joseph Henrich, *The Weirdest People in the World. How the West Became Psychologically Peculiar and Particularly Prosperous*, Penguin 2021, s. 255–283, bl.a. 270 ff (om testosteronnivåer), 278 ff (om våld / Kina!).
12. Ett vemodigt vittnesbörd om hur en rad kristna kyrkor till sist försvann i många av sina kärnområden, främst genom militära erövringar, ges i Philip Jenkins, *The Lost History of Christianity. The Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa and Asia – and How It Died*, HarperOne 2008. Se även R. I., "Den stridande, lidande, förlorande – och segrande kyrkan", *Hälsning* 2/2015, s. 2–3.
13. För fler perspektiv kring dessa frågor, se den litteratur som anförs i not 3.
14. Henrich, *The Weirdest People in the World*, s. 7–17.
15. Notera Gunnar Wetterbergs fascinerande formulering, "Kyrkan skapar tiden", i sin bok *Prästerna*, Bonniers, s. 71, även 56.